

1864. aasta Balti Eraõigus uusaja Euroopa kodifikatsioonide peres

Prof Marju-Luts Sootak

Tartu Ülikooli õiguse ajaloo õppetooli juhataja

1. Vene „reformikeiser“ Aleksander II andis 1864. aasta 12. novembril oma 'kõigekõrgema' kinnituse koguni kahele paksule seaduseraamatule. Eestikeelses traditsioonis Balti Eraseaduse (lühendatult BES) nime saanud õigusakt koostati keiserliku kantselei II ehk kodifitseerimisosakonnas originaalversioonis saksakeelsena, kuid keiser kinnitas samas kohe sellega koos ka ametliku venekeelse tõlke. Nii ongi meil sellest seadustikust algusest peale kaks ametlikku versiooni, kumbki ise keeles. Saksakeelne algvariant kandis pealkirja „Provincialrecht der Ostsee-Gouvernements. Theil III. Privatrecht Liv-, Est- und Curlands, zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Kaisers ALEXANDER II“ ja paralleelset lühivarianti „Liv-, Est- und Curländisches Privatrecht“. Venekeelsel tõlkel olid vastavad pealkirjad osalt teises järjekorras: esmalt „Свод гражданских узаконений Губерний Остзейских, повелением государя императора АЛЕКСАНДРА НИКОЛАЕВИЧА составленный“ ja järgneval tiitellehel „Свод местных узаконений губерний Остзейских. Часть третья. Законы гражданские“. 1865. aasta 1. juulist jõustunud seadustiku mõlemad variandid pidid algselt kehtima ilmselt ühejõulisena, sest mingeid prioriteedireegleid ei kehtestatud. Selle lünga täitis küll juba 5 aastat hiljem Vene impeeriumi kõrge kohus ja administratiivorgan Valitsev Senat, kelle ukaasi järgi tuli tekstide sisulise kollisiooni korral eelistada venekeelset väljaannet. Nii või teisiti näitab Balti Eraõiguse genuinne kakskeelsus selle kuuluvust nii Vene (impeeriumi) õigustraditsiooni kui ka Euroopa ehk siis kitsamas mõttes Saksa või saksakeelsesesse õiguskultuuri. Viimane asjaolu lubab vaadelda Balti õigusajaloo silmapaistvaimat õigusmälestist uusaja Euroopa kodifikatsioonide kontekstis.
2. Territoriaalselt puudutas BES nn. Balti provintse või kubermange – Põhjasõja käigus 1710/1721 Rootsi kuningriigilt Vene impeeriumile läinud Eesti- ja Liivimaa ning 1795. aastal Kolmanda Poola jagamisega lisandunud Kuramaa. Tänapäeval mahub sellele territooriumile Balti riikidest kaks: Eesti ja Läti Vabariigid. Selles mõttes oli BES kehtivusulatus laiem kui meie rahvusriiklikel kodifikatsioonidel. 19. sajandi keskpaigas ei olnud see asjaolu siiski veel midagi erilist – isegi algselt rahvusriiklikuna koostatud ja kujundatud Prantsuse *Code civil* (1804) levis Napoleoni vallutuste kaasabil imperiaalsete võtete toel, Austria 1811. aasta Üldise Tsiviilseadustiku *ABGB* kehtivus laienes algselt Austria ehk Habsburgide pärusmaadelt ka teistele provintsidele jms.
3. Ehkki Euroopas seostatakse 19. sajandi õiguslikku moderniseerimist ka õigusliku ühtlustamisega rahvusriikide siseselt, ei olnud provintsidele eraldi seadustike tegemine või lubamine samas midagi väga enneolematut. 18. sajandi lõpukümnendil vastu võetud Preisimaa Üldisele Maaõigusele (*ALR* 1794) pidid algsete plaanide järgi järgnema ka eraldi seadustikud üksikutele provintsidele. *ABGB* kehtis kogu Habsburgide monarhia territooriumil vaid kümnendi jagu (1851-62). Eelkõige jäi sellest välja *KuK* teine K, Ungari kuningriik. Šveitsis koostati ja kehtestati 19. sajandil eri kantonitele peaaegu 20 tsiviilseadustikku. BES eristub sellel taustal siiski asjaoluga, et siin on ühe seadustiku siseselt hoolikalt kinnistatud seaduse reguleerimisalasse jäävate provintside omavahelised territoriaalsed erinevused. See käib ka linna- ja maaõiguse eri regulatsioonide täpse sätestamise kohta. Ehkki need erinevused olid algselt seisuslikku päritolu, said neist BES edasise kehtimise käigus, eriti pärast Esimest maailmasõda territoriaalsed ja linnade füüsilise laienemisega ootamatuid üllatusi pakkuvad territoriaalsed erinevused.

4. BES saksakeelsuses väljendus aga eelkõige seisuslikkuse kriteerium, mis tollastes Balti provintssides langes tööpoolest enam-vähem täpselt kokku ka etnilis-keelilise sakslusega. Ometi on just siin moment, mille poolest BES otsustavalt erines enamusest kaasaegsetest Euroopa tsiviilõiguslikest kodifikatsioonidest. Euroopalikku kodifitseerimisindeesse kuulus hõlmavus – ühte seadustikku tuli koondada normid, mis puudutasid kõikide inimeste omavahelisi eraõiguslikke suhteid. BES sisaldab aga norme, mis puudutasid alla 5% elanikkonna eraõiguslikke suhteid. 4600+36 artiklit sisaldav seadustik kehtestati niisiis ca. 200 000 inimese jaoks. Ülejäänud elanikkonna jaoks kehtisid talurahva vabastamise ja edasiste agraarreformide käigus koostatud Talurahvaseadused (Eestimaa 1816 ja 1856; Liivimaa 1819 ja 1849; Kuramaa 1817). Seisusliku segregatsiooniga eraõiguses asetuse BES selgelt eelmodernsete seadustike sekka ja esindas omal ajal umbes seda seisust, mille võib leida näiteks Baieri 1756. aasta tsiviilseadustikust *Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis*. Saksakeelses kirjanduses esitatakse BES eeskujudena tihti just ajalisel lähedasi saksakeelse kultuuriruumi kodifikatsioone nagu Saksi kuningriigi 1862. aasta Üldine Tsiviilseadustik või natuke varasem Zürichi kantoni oma 1856. aastast. Õigusliku ideoloogia mõttes erineb BES neist siiski kardinaalselt – nii Saksimaa kui Zürichi koodeksid kehtestasid modernse eraõiguse reeglistiku, reguleerides võrdselt vabade kodanike omavahelisi suhteid. BES seevastu hoidis rangelt kinni seisuslikest raamidest. Ka need 200 000 väljavalitut, kelle õigussuhete kohta BES käis, on seadustiku sisesealt omakorda veel rangelt seisuslikult jaotatud: linnakodaniku õigused erinevad aadliku omast, aadli sisesealt erinevad rüütlimõisate omanike õigused, neist omakorda erinevad õigused olid seadustikus sätestatud veel evangeelsetele vaimulikele.
5. BES eristus kaasaegseist Euroopa kodifikatsioonidest veel teisegi olulise õigusedeoloogilise tunnuse poolest. Ca. 1750 ja 1850 vahele jäävat aega nimetatakse Euroopa ajaloos tihti ka „sadulaajastuks“ (R. Koselleck) – see on aeg, mil pandi alus ja kujundati võrdsete ja vabade modernne ühiskond. Muu hulgas kasutati selleks ka seadusandlike vahendeid, tihti kodifitseerimist kui eriti ulatuslikku ja hõlmavat sekkumist konkreetseesse õigusvaldkonda. Nii eristab selle ajastu kodifikatsioone varasematest õiguse- ja seaduseraamatutest just asjaolu, et nendega taheti otsustavalt muuta ja muudetigi seni kehtinud õigust. Kodifikatsioon oli 19. sajandi Euroopas õiguse või õigusvaldkonna radikaalse reformi teostamise vahend *per se*. BES koostamist alustati tegelikult konservatiivse tsaari Nikolai I, mitte Aleksander II poolt antud korraldusega ja sellele jäädgi lõpuni truuks. Nagu Vene üldisesse seadustekogusse (Свод Законов), nii tuli ka eriõigustega provintside seadustikesse koondada üksnes ja ainult juba olemasolev õigus – ei mingit õiguslikku või koguni sotsiaalset reformi. Selles punktis osutus BES uusaja Euroopa kodifikatsioonide peres siiski Vene impeeriumi sohilapseks.